

Kontrasty i przeciwieństwo w języku

Bibliografia:

- Źródło: Renata Przybylska, *Wstęp do nauki o języku polskim. Podręcznik dla szkół wyższych*, Kraków 2003, s. 208.

Kontrasty i przeciwieństwo w języku

Waga szalkowa

Źródło: Toby Hudson, licencja: CC BY-SA 3.0.

Świat zbudowany jest z kontrastów. Na mapie odnajdziemy przeciwstawne kierunki geograficzne: wschód – zachód, północ – południe. Wzorując się na tym podziale, często posługujemy się zwrotem: 'coś leży na przeciwległych biegunach'. Nierzadko też używamy wyrazów, które łączymy w przeciwstawne pary: 'dwie strony medalu', 'awers – rewers', 'początek – koniec', 'start – meta', 'pozytywny – negatywny'.

Wesoły - smutny

Źródło: Pixabay, fotografia barwna, domena publiczna.

Ujemny - dodatni

Źródło: Pixabay, grafika komputerowa, domena publiczna.

Często takie opozycje pojawiają się w różnorodnych systemach znaków. Na przykład w zapisie matematycznym mamy wartości 'dodatnie' i 'ujemne', a w sygnalizacji świetlnej komunikat 'dozwolone - niedozwolone', który wyraża się w różnicy kolorów: zielony - czerwony. Niektóre z takich par pojęć możemy nawet wartościować, czyli

oceniać jako pozytywne lub negatywne: dobry – zły. A jeśli w słowach nie ma zapisanych takich znaczeń, to ocena pojawia się w skojarzeniach.

W tej części poznamy wyrazy i pojęcia **przeciwstawne**. Taki kontrast w języku nazywamy **przeciwieństwem** lub **negacją**.

Czarny - biały

Źródło: Pixabay, fotografia barwna, domena publiczna.

Już wiesz

- 1) Znajdź jak najwięcej określeń do słów, które byłyby zaprzeczeniem podanych niżej wyrazów. Możesz skorzystać z dowolnego słownika wyrazów przeciwstawnych, czyli ze słownika antonimów: 'wczorajszy', 'prawica', 'ziemia', 'ogień', 'życie', 'starość', 'budzić się', 'radować się', 'ciasny', 'wiara', 'z jednej strony', 'nie tylko'.
- 2) Znajdź przykłady tekstów kultury (książek, filmów, dzieł plastycznych, a także artykułów prasowych lub haseł z plakatów reklamowych), których tytuły układają się w przeciwstawne znaczenia, np. *Zbrodnia i kara*, *W niebie i na ziemi*. Napisz, w jakim celu twórcy tych dzieł posługują się kontrastami wyrazów lub pojęć.

Synonimy i antonimy

Synonimy

Źródło: Pixabay, fotografia barwna, domena publiczna.

Wyrazy w naszym słowniku układają się w różne systemy. Jest to bardzo logicznie zbudowana sieć słów i ich znaczeń. Potrafimy wybierać słowa o bliskim znaczeniu (np. 'duży', 'ogromny', 'wielki', 'obszerny') lub pary wyrazów o znaczeniach przeciwstawnych (np. 'duży' – 'mały').

- Wyrazy o bliskim, podobnym znaczeniu to **synonimy**.
- Wyrazy o znaczeniu przeciwstawnym to **antonimy**.

Przeciwstawne znaczenia możemy zatem w języku wyrażać za pomocą antonimów. Mogą to być pojedyncze wyrazy ('ciemny – jasny'; 'budzić się – zasypiać'; 'rano – wieczór'; 'cicho – głośno'; 'coś – nic'; 'ktoś – nikt') lub związki frazeologiczne (czyli utarte połączenia wyrazowe), np. 'na samym początku – na szarym końcu'; 'zjeść wszystkie rozumy – stracić rozum'; 'z jednej strony – z drugiej strony zaś'; 'nie tylko, ale także'.

Ćwiczenie 1

Skorzystaj z dowolnego słownika antonimów i synonimów. Podaj znaczenie bliskoznaczne (synonim) i przeciwstawne (antonim) dla podanych wyrazów lub związków frazeologicznych.

- stary
- młody
- lekko
- mocny
- gorszy
- być nie w sosie
- komuś idzie jak po maśle
- wojna

Ćwiczenie 2

Znajdź brakujący wyraz należący do pary antonimów.

być sytym, klient, płacić, zło, wylać, czyścić

kupować	
głodować	
brudzić	
wlać	
sprzedawca	
dobro	

Znaczenia przeciwstawne

W gramatyce przeciwstawne znaczenia wyrażamy również za pomocą **przedrostków** poprzedzających wyrazy. Informują one nie tylko o przeciwieństwie, ale także o braku, o niedoborze czegoś albo o treściach wykluczających się, którym zaprzeczamy. W taki sposób sygnalizujemy w języku **przeciwstawność**, **negację** czegoś.

Cząstka słowotwórcza wyrazu podstawowego, znajdująca się przed jego rdzeniem tzw. przedrostek	Wyraz podstawowy	Wyraz pochodny o znaczeniu przeciwstawnym, utworzony przez różne przedrostki	Wyjaśnienie powstałego słowa
nie-	ładny	nieładny	„taki, który nie jest ładny”
bez-	ład	bezład	„coś, co jest bez ładu”
anty-	wojenny	antywojenny	„taki, który jest przeciwko wojnie”
a-	społeczny	aspołeczny	„taki, który nie jest społeczny”
przeciw-	grypowy	przeciwgrypowy	„taki, który jest działa przeciwko grypie”

Ćwiczenie 3

Utwórz słowa o przeciwstawnych znaczeniach. – wyrazy z częstką „bez-”

taki, który jest bez imienia –

taki, który istnieje bez prawa –

coś, co jest bez prawa –

taki, który jest bez sensu –

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 4

Utwórz słowa o przeciwstawnych znaczeniach. – wyrazy z częstką „przeciw-”

..... – taki, który staje przeciw czemuś

..... – coś, co działa przeciw czemuś

..... – taki, który jest przeciw bólowi

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5

Utwórz słowa o przeciwstawnych znaczeniach. – wyrazy z częstką „nie-”

..... – taki, który nie jest przyjacielem

..... – coś, co nie jest ładem

..... – taki, który nie jest ładny

..... – coś, co nie jest sprawiedliwością

..... – coś, co nie jest porządkiem

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Partykuła 'nie'

Bardzo często posługujemy się przeczeniem (partykułą) 'nie', aby wyrazić na coś niezgodę, przeciwne intencje lub aby zaprzeczyć czemuś. Wyraz ten, pisany oddzielnie z czasownikami, nazywany jest **partykułą przeczącą**. Pisownia z partykułą 'nie' może sprawiać kłopoty. Przypomnijmy kilka najważniejszych zasad:

Pisownia łączna		Pisownia rozdzielna	
z rzeczownikami	nieprzekazanie	z czasownikami	nie czytaj nie czytać
z przymiotnikami w stopniu równym	niedobry	z przymiotnikami w stopniu wyższym i najwyższym	nie najlepszy
z przysłówkami odprzymiotnikowymi w stopniu równym	niedobrze	z przysłówkami w stopniu wyższym i najwyższym	nie najlepiej

Ćwiczenie 6

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 7

Korzystając ze słownika ortograficznego, wybierz właściwą pisownię wyrazów w zdaniach.

Nie bogaty, niebogaty, ale biedny.

Niewszędzie, nie wszędzie, ale tylko w wybranych miejscach.

Niezawsze, nie zawsze, ale tylko czasami.

Nie bałaganienie, niebałaganienie, ale sprzątanie.

Nie trudno, nietrudno, ale łatwo.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 8

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 9

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 10

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 11

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 12

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 13

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Zaimek przeczący i spójniki

Kolejną częścią mowy, która służy wyrażaniu negacji lub przeciwstawnych treści, jest **zaimek przeczący**:

NIC, NIKT, NIGDZIE, ŻADEN.

Treści dwóch lub kilku zdań możemy przeciwstawiać sobie również za pomocą **spójników (prostych lub złożonych)**: ale, lecz, jednak, zaś, natomiast, z kolei, nie tylko, ale także, z jednej strony, z drugiej strony zaś, np. *Turyści byli już zmęczeni, **ale** nie chcieli robić postoju.*

Treści zdań składowych mogą się również wykluczać za pomocą spójników: albo, lub, czy, bądź, np. *Turyści odpoczną **albo** mimo zmęczenia pójdą dalej.*

Ćwiczenie 14.1

Wpisz właściwe zaimki przeczące do tabeli.

Zdanie z zaimkiem	Odpowiedni zaimek przeczący
Wzór: <i>Wszyscy</i> przyszli na zebranie.	nikt
<i>Każdy</i> uczeń przeczytał lekturę.	
<i>Ktoś</i> pukał do drzwi.	
Zobacz, pewnie <i>coś</i> się stało.	
<i>Gdzieś</i> jest ciepło o tej porze roku.	
<i>Zawsze</i> piję herbatę z cytryną.	

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 14.2

Ułóż zdania z zaimkami z ćwiczenia 14. według wzoru:

Nikt nie przyszedł na zebranie.

Ćwiczenie 15

Wybierz zdania, których treść jest przeciwstawna lub się wyklucza.

- Chciałem pojechać do parku, ale cały dzień padało.
- W księgarni były nie tylko książki, ale także komiksy.
- Myślę, więc jestem.
- Jeśli uporamy się z tym zadaniem, zrobimy sobie przerwę.
- Poczytam lub trochę popiszę.
- W księgarni były książki i zeszyty.
- Wyjeżdżam dziś, ale wrócę już niebawem.
- Pewnie wróci jutro bądź pojutrze.
- Muzyka rozrywkowa czy klasyczna? – trudno wybrać.
- Zachorowałem, więc pobędę w tym tygodniu w domu.
- Marta przygotowała nadruki, Agnieszka zaś – ciekawe naklejki.
- Warszawa to obecna stolica Polski, natomiast kiedyś był nią Kraków.
- Lubię pop, czasami hip-hop oraz rock.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Zadaniowo

” Renata Przybylska

Wstęp do nauki o języku polskim. Podręcznik dla szkół wyższych

Antonimy pozwalają interpretować rzeczywistość na zasadzie kontrastu. Porządkują nasze myślenie, upraszczają klasyfikację zjawisk. Ogromną rolę odgrywają w wartościowaniu i wyrażaniu ocen:

to, co jest dobre, korzystne, stanowi człon pozytywny pary, to, co złe, niekorzystne – człon negatywny.

Antonimy mają ważne funkcje stylistyczne. Są częste w mowie potocznej, ilekroć porządkujemy coś na zasadzie: kto jest za, a kto przeciw, kto jest swój, a kto obcy, co jest piękne, a co jest brzydkie, co modne, a co niemodne itd. W stylu artystycznym zasada kontrastu znaczeniowego wykorzystywana jest do wzmożenia ekspresji, odkrycia powiązań między zjawiskami. Antonimiczne pary występują nierzadko choćby w tytułach dzieł literackich [...] Antonimy są częstym tworzywem w aforyzmach, sentencjach, maksymach i fraszkach, a zaskakujące odkrywanie przeciwieństw pojęciowych jest źródłem wielu dowcipów językowych.

Źródło: Renata Przybylska, *Wstęp do nauki o języku polskim. Podręcznik dla szkół wyższych*, Kraków 2003, s. 208.

Dobrze - źle

Źródło: Pixabay, fotografia barwna, domena publiczna.

Ćwiczenie 16.1

Wyjaśnij, dlaczego używamy antonimów w mowie potocznej.

Ćwiczenie 16.2

Na podstawie powyższego tekstu odpowiedz, dlaczego artyści, poeci wykorzystują w swoich utworach antonimy i inne środki wyrazowe o przeciwstawnych znaczeniach.

Ćwiczenie 16.3

Podaj przykład przysłowia, w którym występują przeciwstawne znaczenia.